

**ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ БОГА У НАРОДНИХ
 КАЗКАХ ТА МІФОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕННЯХ
 (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)**

Лідія ПОТАПОВА

ВДНЗ України “Буковинський державний медичний університет”,
 Чернівці (Україна),
 potapova.lidiia@bsmu.edu.ua

**SPECIFICS OF GOD'S SENSATION IN FOLK FAIRY TALES
 AND MYTHOLOGICAL DIMENSIONS
 (FORMULATION OF THE PROBLEM).**

Lidiya POTAPOVA

Higher State Educational Establishment of Ukraine
 “Bukovinian State Medical University”, Chernivtsi (Ukraine),
 Researcher ID: S-8584-2016

Потапова Лідія. Особливості восприяття Бога в народних казках і міфологічних представленнях (к постановке проблемы). В статті розкриваються особливості зображення Бога через призму міфологічних представлень і українських сказок. **Актуальність наукового дослідження.** На основі аналітичного підходу розкрито розуміння Бога в древнеукраїнській, античній і індійській міфології і значення, яке він грає в житті людини. В статті застосовані наступні **наукові методи:** діалектичний, аналітичний і історичний. **Новизна наукового дослідження** полягає в тому, що автор намагається розкрити таємницю створення світу, ціннісні настанови загальнолюдської моралі і онтологічну суть моральних цінностей. **Висновки.** В дослідженні встановлено, що в українських казках Бог являється певним символом, через який людина може пізнати його, самого себе, пізнати в собі духовні божественні проявлення, суть моральних цінностей “добра”, “зла”, “гріха”, “любви”.

Ключові слова: Бог, міфологія, духовність людини, світосприйняття, фольклор, філософія, екзистенція, казка.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дисгармонія людського існування породжує потреби єднання людини і природи, а тому у своєму бутті людина прагне створити мисленеву гармонію, формуючи у свідомості таку картину світу, в якій можна знайти відповіді на складні питання. У людини виникає необхідність пізнати себе шляхом пізнання в собі духовних божественних проявів. Значну роль у житті людини відігравали міфологія і казки, які висвітлювали Бога і відкривали найпотемніші аспекти пізнання.

Мета статті – розкрити усвідомлення людиною уявлень про Бога, які з'являються ще в дитинстві, в той час, коли психіка є найбільш вразлива (міфи і казки), і які пізніше можуть трансформуватися і набути іншого значення та форми, однак безслідно не зникають, оскільки Бог дає людині наснагу жити і боротись, радіти життю і перемогам, вдосконалювати свій розум і думку, сповідувати ідеали любові та добра.

Актуальність наукового дослідження. На основі аналітичного підходу розкрити зображення Бога у давньоукраїнській, античній та індійській міфології та значення, яке він відіграє у житті людини. У статті застосовано такі **наукові методи:** діалектичний, аналітичний та історичний. **Новизна** наукової розвідки полягає у тому, що автор намагається з'ясувати таємницю світобудови, ціннісні настанови загальнолюдської моралі та онтологічну суть моральних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глибинний аналіз пошуку людиною Бога в європейській думці досліджується мислителем Максом Шелером,

уявлення про людину у нього завжди пов'язані з Богом, відносини між людиною та Богом можливі через любов, а змістом життя стає самовдосконалення. Значний внесок у розробку цієї проблеми зробили вчені К. Юнг та Е. Фромм. Так, К. Юнг наголошує на тому, що людина має розуміти ідеали, які за своєю суттю повинні стати складовою духовності. За Е. Фроммом, усвідомлення людиною того, у чому полягає істинність її духовного буття, є надзвичайно важливим. У межах міфологічного світогляду людина намагалась знайти точки єдності природи суспільства, вирішення життєвих суперечностей, власне місце і призначення у світі, внутрішній сенс свого життя (античність), а та-кож ідею існування Бога у міфології східних слов'ян і давньоукраїнської міфології (С. Пушик) та ін.

Виклад основного матеріалу. У давньоукраїнській міфології існує окрема група казок, зміст яких розкриває почуття людини після усвідомлення своєї самотності в світі й відчуженості світу щодо неї. У казках висвітлюється, що істота з ознаками бога, а саме: перетворена з птахи дівчина – чудо-дитина, що здатна перетворюватись, зачарований чоловік або жінка, яка раніше виступала захисником людини, покидає її.

Актуальність почуття самотності, перебування у світі, враженому кризою бездуховності, сьогодні для нас очевидна, а тому вивчення досвіду розв'язання та-ких кризових явищ важливе не тільки з пізнавально-академічних міркувань.

Усвідомлення й переживання людиною свого розриву з богом, відчуття покинутості й необхідності наступного прилучення до бога було надто суперечливим і неоднозначним. Виділення людини з природного світу й створення світу соціальних і духовних стосунків

містило зовні різноспрямовані, але в своїй сутності глибоко споріднені процеси. Про що в даному випадку йдеться?

Відкриття вогню, оволодіння ремеслами дійсно, з одного боку, сприймалось особою “колискових цивілізацій” як причина відчуження богів від людей. Але з іншого, – ці ж самі явища розцінювались і як дорога до примирення з вищими силами, як шлях до спасіння. У цьому не було чогось надзвичайного й незвичного. На більш ранніх стадіях духовного розвитку подібної трансформації зазнали погляди, засновані на архетипах, коли архетипи одночасно і породжували глибинний екзистенційний страх перед буттям, і вказували шлях до його подолання. Подібна ситуація повторилась і стосовно відносин зі священним. Італійський філософ Романо Гвардіні розвивав думку про те, що олюднення людини розцінювалось у стародавні часи стежа до спасіння, а конкретні герої, які це здійснювали, сприймалися як носії спасіння людей (Осіріс, Аполлон); істоти ж, що протистояли цьому, витрактовувались як джерела пагуби¹.

У найзагальнішому виді в казках подані два погляди на шлях до примирення з богом (з боку дій людини), які відбивають світорозуміння різних суспільних прошарків. Перший з них має назву посполитим, де йдеться про реакцію суспільних низів, усунутих від управління, суспільних благ і упосліджених в своїх інтенціях. Вони виробляли особливе бачення можливості доступу до бога в умовах розриву з ним. Їх ідеали отримали втілення в появі кількох сюжетів казок і кількох персонажів. Так, один з персонажів – це образ дурника в казках, який бере початок від багатолічного персонажу трікстера в багатьох міфологіях і є досить складним для вилучення. Здається, що він був відкритим і для трансцендентного виміру людського існування в казках, хоч і з часом його функція помітно потьмяніла.

Всупереч поширеним уявленням цей персонаж дурника характерний не тільки для українських чи російських казок. Його можна знайти і в англійському, і в німецькому, і в італійському, і в румунському фольклорі. Що ж до фольклору східнослов'янських народів, то тут образ дурника – як це не парадоксально виглядає – символізує відчутний крок у самоусвідомленні людиною здатності до найвищих форм самовдосконалення.

На переконання людей архаїчних суспільств, відтоді, як людство втратило здатність безпосереднього спілкування з богами, що властивість зберегли тільки обрані – шамани, жерці, фараони та інші. У пізніші часи такими вважались оракули і пророки. Тобто сформувався і запанував певний монополізм окремих груп на спілкування й благодать богів чи Бога. Певно, що з боку широкого загалу така обставина сприймалась як ущемлення, як прикра несправедливість. І закономірно з'являються міфічні персонажі, котрі репрезентують, сказати б, посполиту верству, котра своїми власними діями досягає благодаті й безсмертя. Історичне значення цього виникнення полягає в тому, що так поступово починає зароджуватись уявлення про богоподібність людини як такої, а не окремих привілейованих індивідів

чи груп. Наслідки цього кроку для історії розвитку людського духу переоцінити важко.

А з іншого боку, зрозуміло, що цей герой не міг не носити ознак, які протиставляють його вищій культурі, вивореній аристократичними верствами, що інколи сягають обскурантизму, зневаги до знань, до культури взагалі. Тому й проскакує в казках протистояння плебеїзації духу та його ушляхетнення. Адже в таких випадках неминуче виникає і процес десакралізації моральних норм, який призводить до зниження рівня поваги й самоповаги.

Це добре видно і на прикладі такого важливого продукту духовної сфери, як загадки, коли в них починають здрибнюватись, вульгаризуватись архетипні і міфічні образи. Як у згадках, так і в казках з цим персонажем нуртує сильний струмінь сміхової культури, карнавалізації, що не дозволяє зверхньо ставитись до образу дурника і до казок, де він виступає головним героєм.

Другий же варіант репрезентовано зовсім іншими героями й іншими світоглядними установками. Ці установки опредметнюються в сюжетах, де герой вирушає у сповнений небезпек пошук втраченої нареченої, яка втілює собою бога, і врешті поєднується з нею. Цей сюжет є поширений у світовій міфології.

Казки народів світу насичені цим сюжетом. І не дивно, що різноманітні школи дослідників пропонують різну його інтерпретацію. У літературі радянського періоду набула поширення інтерпретація одруження героя з нареченою після її визволення з лабет змія як винагорода героєві за довгі й тяжкі випробування², за його мужність. Дослідницька рецепція в цьому випадку прокладена в рамках системи “оповідач (селянин XIX ст)-слухачі (селяни XIX ст)”. Ця площина не вичерпує усього сюжету. Так само не є вичерпним і тлумачення Юнга цього сюжету як віднаходження особистістю гармонії між свідомим і позасвідомим початками психіки. В обох варіантах цілковито поза увагою залишається аспект відносин людини з сакральним. Саме його розкриває в своїх роботах М. Еліаде, зазначаючи злютованість у свідомості людини моменту втрати бога і випадіння людини зі стану, коли буття й час не є владними над сущим. Виходом з цього становища може стати тільки повернення людини назад, в ту точку, в якій буття вперше увійшло у світ. Саме так мислили мудреці в рамках індійської традиції. М. Еліаде глибинно розкриває тут одну із сторін трансцендентного виміру проблеми повернення бога, але тільки одну, бо ґрунтується на індійській міфології з її технікою медитації як єдиним засобом зняття з людини тягаря просторово-часових характеристик.

Міфологія східних слов'ян демонструє й інші підходи, інші історично вироблені способи виходу із всеохоплюючої духовної кризи людства в рамках другого варіанту. Зокрема в давньоукраїнській міфології помітні два різновиди цього підходу. Перший полягає в уявленні, що бог сам повертається до людей, бо відтоді, коли люди відвернулися від нього, для них настали тяжкі часи, і бог повернувся до них. Про такі події розповідається в записаній С. Пушиком казці “Золоте яечко”³. Цей мотив розвинуто в ціле вчення в іншій

¹ Gvardini R. “Spasitel v mife, otkrovenii i politike” [Savior in myth, revelation and politics], *Filosofskie nauki [Philosophical Sciences]*, 1992, N 2, P. 96–139 [in Russian].

² Vedernikova N. *Russkaya narodnaya skazka [Russian folktale]*, Moskva, Nauka, 1975, P. 47 [in Russian].

³ Dunaievskaya L.F., ed. *Z zhyvoho dzhherela [From a living source]*, Kyiv, Radianska shkola, 1990, 508 p. [in Ukrainian]

культури – індійській. Його суть полягає у тому, що герой, оволодівши всіма якостями, які “підтягують” його до статусу бога, одружившись із богинею, отримує можливість продовжувати своє існування на принципово іншому “надлюдському” рівні буття. Але замість цього він повертається до людей, щоб допомогти їм у тяжкому злиденному житті та спрямувати їх на шлях спасіння. Такий давній мотив ведичних текстів про особливих істот – ботхисатв, які теж вказують шлях наближення до бога. Ця лінія перейшла віки. Уже в двадцятому столітті Шрі Ауробіндо, шукаючи способи поєднання божественного й світського як двох начал, зазначав, що мета його вчення виробляти у світі бажання божественного, здійснювати духовне перетворення і привнести божественну природу і божественне життя в розумову, діяльну і фізичну природу й життя людства.

Саме у давньоукраїнській міфології ця лінія не отримала розвитку і зустрічається рідко. На щось подібне робиться певний натяк у казці “Ненькова сопілка і батіжок”⁴ та ще в кількох казках, за сюжетом яких герой досягає ступеня довершеності, одружується з королівською дочкою, а після цього знову постає в образі “пришелепкуватого” парубійка і живе з високогородною дружиною на солоні в гусятнику (тут знову маємо справу з фактом здібнення).

Все ж ця ідея не була надійною і довго протрималась як пануюча не могла. Тому в духовний простір входять думки, побудовані на інших світоглядних засадах. І українські колядки, і казки подають інший варіант виходу – активна дієвість в пошуках втраченого бога, подвиги задля того, щоб знову стати достойним співіснування з богом, досягти спасіння.

Безумовно, цей шлях до спасіння слід вважати визначальним в духовній історії людства. Відомий він із біблейської оповіді про Авраама, який відрікається від усього найдорожчого заради спільності з Богом, він же складає одну з підвалин буддистської, індуїстської культур. І не тільки в стародавніх священних текстах, але й у пізніших за сюжетами та ментальністю казках. У тайській казці “Манора” герой, який вирушає на пошук втраченої дружини (напівптаха-напівлюдини), подорожує довго й тяжко, годується коріннями і вдало ухиляється від зустрічі з дикими звірами й недобрими людьми. У казці підкреслений характер анахорета, який шляхом подвижництва намагається долучитись до священного.

Як це не дивно, але аналогічні мотиви зовсім не рідкісні в українських казках. І справді, чи багатьом з нас невідомі казки, в яких наречений або наречена для того, щоб повернути втрачене подружжя мусить йти на нечувані жертви? Треба зносити залізні черевики й збити залізну палицю героїні казки “Чоловік-невидимка”, аби повернути втраченого чоловіка. Те ж саме, а на додачу ще й зносити залізні обручі мусить героїня казки “Красносвіт”, шукаючи чоловіка, який її покинув, бо вона порушила табу: він не зможе її знайти, поки в процесі тяжкої мандрівки не з’їсть три торби хліба і не зносить п’ять пар постолів (“Жінка, що мала крила”).

Інколи в казці поданий навіть прозорий натяк на те, що знайти втрачене герой зможе лише після прожиття кількох життів в образі кількох істот, тобто через кілька інкарнацій: “Будеш ходити, не знаючи кінця-краю дорозі. Як надокучить бути чоловіком – станеш оленем, надокучить оленем – бігатимеш зайцем, а як не захочеш уже ходити по землі – будеш голубом. Лише запам’ятай, що двічі не будеш іти по одній дорозі” (казка “Син побережника”)⁵.

Усі ці випробування: з’їдання “залізних” хлібів, зношення залізного взуття і залізних палиць та обручів є не чимось іншим як очищенням, спокутою своїх гріхів за відступництво від бога, його заповітів та порушень табу.

Таке ж подвижництво (зносити сталений посох, залізні лапті) є й у румунській казці “Іяна Косинзяна”, елементи подвижництва з метою заглядати провини є у російській казці “Марія Морівна”. Ще частіше в українських казках зустрічаємо сюжет, де діє пустельник, перед яким схиляються навіть царі (казка “Брат Сафар”).

Проте подвижництво не є єдиним засобом досягнення поставленої мети. Інколи в процесі пошуку подвигу герой набуває й нових властивостей – вдається до чарів і здобуває силу, щоб перемогти змія (“Премудра Уляна”), навчається мови птахів чи звірів і навіть виліковує бога, як це описано у грецькій казці “Золотий прутик”⁶.

Споріднений з розглянутими вище і сюжет кількох українських казок про невпізаного бога.

Погляньмо спочатку на це явище очима слухачів китайської казки “Золота мушля”⁷. Герой, перебуваючи в домі чарівниці, здобуває здатність літати, перетліюватись, розуміти мову інших істот, вступати з ними в контакт. До цього моменту казка нічим не відрізняється від тисяч інших казок з подібним сюжетом. Але далі в ній проступає цікавий і знаковий за своїм значенням епізод. Коли герой, вже практично набувши статусу бога, приходиться одружуватись у палац царя, то тільки принцеса бачить, що перед нею стоїти прекрасний юнак. Іншим же мешканцям палацу здавалось, ніби він все той же Чау Нго – огидна, обірвана істога зі скороченими руками й кривими ногами.

Казка промовисто подає зміст важливої проблеми готовності людей до нового залучення до бога: люди повинні змінитись, вдосконалитись, аби заслужити повернення бога. Продовженням цієї установки постала версія, що бог може повернутись, але ніяких наслідків це за собою не потягне, бо люди просто не впізнають бога внаслідок своєї нерозвиненості. На цій ідеї були вибудовані сюжети різних міфологій, які згодом виявлялись у релігійних поглядах. У найбільш загостреній драматичній і лаконічній формі ця екзистенційна колізія сформульована в Євангелії від Івана: “Світлом правдивим був Той, Хто просвічує кожну людину, що приходиться на світ. Воно у світі було, і світ через Нього повстав, але світ не впізнав Його”⁸. У буддистській релігії й філософії здійснено спробу пом’якшити трагізм цієї

⁴ Ivasiuk M. H., Besaraba V. S., ed. *Kazky Bukovyny [Tales of Bukovina]*, Uzhhorod, Karpaty, 1973, 240 p. [in Ukrainian].

⁵ *Kazky Pidhiria [Tales of Podgorie]*, Uzhhorod, Karpaty, 1976, 208 p. [in Ukrainian].

⁶ *Skazky narodov mira [Tales of the peoples of the world]*, In 10 vol., Moskva, Detskaya literatura, 1987–1989 [in Russian].

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Bibliia abo Knyha Sviatoho Pysma Staroho i Novoho Zapovitu iz movy davnoievreiskoi y hretskoi na ukrainsku nanovo perekladena [The Bible or the Book of Scripture of the Old and New Testament from the language of the Hebrew and Greek into the Ukrainian newly translated]*, Kyiv, Ukrainske bibliine tovarystvo, 1992, 1256 p. [in Ukrainian].

ситуації, увівши постулат про долучення бога до особливостей сприйняття людей, залежності від ступеню їх духовної зрілості: Майтрея – будда прийдешнього світопорядку – вже кілька разів з'являвся людям, але щоразу у новому вигляді, аби вони виявились здатними сприйняти і зрозуміти його (Вішну, Ісус, Мохамед). Мистецтво теж своїми засобами відгукнулось на цю проблему: згадаймо картини Рафаеля Санті “Преображення” (1517) чи О. Іванова “З'явлення хреста народів” (1833-1857) або драматичну поему Лесі Українки “Одержима” (1901). Напівзнаний бог дивився на нас з сторінок Франкової поеми “Мойсей” (1905) і з картини І. Крамського “Христос в пустині” (1872). Важче осмислити епоху і в художньому образі, зафіксувати мінливість часу, як слушно зауважує Л. Зелінська⁹.

Ідея нерозуміння народом месії особливо трагічна в тих випадках, коли він несе народові своє розуміння добра, істини, справедливості, зовсім не цікавлячись, чи спроможні вони знайти відгук в тих, за кого він так уболює...”, ці ж мотиви знайшли своє відображення і в літературі¹⁰.

Висновки. Казки звичайно не дають тієї витонченості розробки основної лінії чи окремих напівтонів проблеми сприйняття бога. Деякі її нюанси та ідеї, вироблені в ХХ ст., безумовно допомагають віднайти сліди пізнання та розуміння бога на відбитках архаїчної міфології, в тому числі й української. Але з іншого боку, вивчення специфіки експлікації, описаної вище ситуації, - зустрічі людини з богом може розкрити перед нашим сучасником нові сторони цього феномена.

Potapova Lidia. Specifics of God's sensation in folk fairy tales and mythological dimensions (formulation of the problem). The article reveals the features of God's reflection through the prism of mythological ideas and Ukrainian fairy tales. **The purpose** of the paper is to describe the God's perception by human, which appears in childhood and which later can be transformed and acquire a different meaning and form, but do not disappear insofar

as God gives man the inspiration to live and fight, to enjoy life and victories, to improve his mind and thought, to profess ideals of love and goodness.

Relevance of scientific research is to reveal God's reflection in ancient Ukrainian, antique and Indian mythology on the basis of an analytical approach and the importance which he plays in human life. **The novelty** of scientific research is that the author tries to find out the mystery of the universe, the values of universal morality and the ontological essence of moral values.

The disharmony of human existence raises the needs of the man and nature unity, and therefore, in his being a person seeks to create a mental harmony, forming in the minds such a picture of the world in which it is possible to find answers to the sensational issues. A person needs to know himself through the knowledge of spiritual divine manifestations in himself. Mythology and fairy tales, which described God and the most mysterious aspects of cognition played a significant role in human life.

Conclusions. In the article is found out that in Ukrainian fairy tales God appears as a certain symbol through which a person can know him, as well as himself, to know human spiritual divine manifestations, the moral concepts essence of "goodness", "evil", "sin", "love".

Key words: God, mythology, human spirituality, worldview, folklore, philosophy, existential, fairy tale.

Potapova Lidia – старший викладач кафедри суспільних наук та українознавства ВДНЗ України “Буковинський державний медичний університет”. Співавтор 3 монографій, автор понад 50 праць наукового та навчально-методичного характеру. Коло наукових інтересів: філософські аспекти валеології, сучасні реалії екології та філософія культури.

Potapova Lydia – senior lecturer of the department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Higher Educational Establishment of Ukraine "Bukovinian State Medical University". Co-author of 3 collective monographs, the author of over 50 scientific papers and educational articles. Research interests: philosophical aspects of valeology, modern realities of ecology and philosophy of culture.

Received: 28.02.2019

Advance Access Published: March, 2019

© L. Potapova, 2019

⁹ Zelinska L. Tuha za samoproektsiieiu [Tense for self-projecting], Zb. Lesia Ukrainka i natsionalna ideia, Kyiv: Vydavnytstvo im. O. Telihy, 1997, P. 54–61 [in Ukrainian].

¹⁰ Yatchenko V. Lohika samorozvytku natsionalnoi idei [The logic of self-development of a national idea], Zb. Lesia Ukrainka i natsionalna ideia, Kyiv, Vydavnytstvo im. O. Telihy, 1997, 125 p. [in Ukrainian].